

НАЦИОНАЛИЗАМ — ИДЕОЛОГИЈА ВЛАДАЈУЋИХ ПОЛИТИЧКИХ СНАГА

(Вебленово схватање националног милитаризма)

Стваралачка друштвена мисао никада није у центар својих истраживања стављала тзв. национално питање. Наравно то никако не значи да апсолутно није било интересовања за слободу испољавања националних осећања и националне свести, али у жижи њихових истраживања су била друга, шира питања савременог човека. Центар свих великих стваралачких подухвата била је људска заједница, а не нација, био је човек уопште, а не човек припадник нације. Интересовање за нацију испољавало се углавном онда када национално прераста у национализам, а национализам прети да прерасте у национални милитаризам. Људску еманципацију не треба тражити на темељима националне еманципације. Нација никада није била она заједница у којој би човек остварио све своје људске идеале или људску суштину. Маркс и други напредни мислиоци критички расположени према токовима савременог света, су остварење општељудске еманципације видели пре свега у превазилажењу класне поделе у људском друштву. Класно ослобођење је први корак сваке слободе, па и националне. Супротно, национално ослобођење није услов класног ослобођења. Класно ослобођење је услов људске слободе уопште, писао је Маркс.

Идеје о националним слободама као предуслову развоја људске заједнице су превасходно идеје које стварају владајуће друштвене снаге. Кад год је требало савладати незадовољство и немире у друштву, учврстити пољубане позиције у друштву, владајуће политичке снаге су стварале идеје о угрожености нације и потреби испољавања „националних особености“.

Материјална, социјална и политичка несигурност потлачених друштвених слојева преображавала се у националну несигурност и угроженост. Испољавање класне свести замењено је испољавањем „националног духа“: кривац за друштвене неправде, неслободе и друштвену нестабилност није у сопственом владајућем поретку, већ је то неко ван поретка, друга нација. Владајући мит о националној угрожености прераста у појмоћније средство одбране постојећег поретка и владајућих кругова. У таквим друштвеним околностима само је један корак од „патри-

отизма” ка национализму; од љубави према сопственој нацији, ка мржњи друге нације. С тога је разумљиво што се радикална критичка мисао, дакле не само марксистичка, далеко више бави коренима негативног испољавања националног и прерастањем у националистичко, односно испољавањем националног милитаризма у капиталистичком друштву.

Прва истраживања друштвених и економских корена стварања и одржавања политичких и вредносних митова владајуће класе великог америчког социолога Торстена Веблена,⁽¹⁾ широм су отворила пут плејади савремених критичара друштва. Веблен је истраживао механизме одржавања капиталистичког поретка полазећи од претпоставке да је капиталистичка класа створила сложени и снажан систем вредности. Стабилност поретка, тзв. правна држава испољава преко механизма психолошке манипулације и индоктринације, а не само на употреби правних санкција и претњи силом.

Капиталистички систем има две главне тачке ослоњања у сфери вредности: једна је тзв. „расипничка потрошња” као израз доминантних вредности „новчане културе” владајуће класе; друга је „мит о патриотизму” који ствара превасходно владајућа класа као средство идентификације свих друштвених класа. Поред институција моћи и принуде чија је функција одржавање „стечених интереса”, владајућа друштвена класа се одржава и преко очувања „стечених идеја”. „Стечене идеје” су конзервативан елеменат у друштву и изражене су у свести свих друштвених класа и слојева. Као средство идентификације интереса потлачених класа са интересима владајуће класе, у сфери „стечених идеја” испољавају се новчана или бизнис култура, и патриотизам и национализам. По Вебленовом схватању „новчача култура” испољава се у „расипничкој потрошњи” која није одређена потребама, већ новчаним канонима укуса које ствара владајућа (доконачарска) класа и намеће члановима читаве друштвене заједнице. Пролетаријат такође подлеже тој култури и није способан да се одупре мигу бизнис-цивилизације израженом у расипничкој потрошњи. Радничка класа тако постаје наследник система вредности новчане културе и преко модела расипничке потрошње идентификује се са системом вредности класе на власти. С тога, сматра Веблен потлачена класа није у стању да процени у којој мери је доминантна класа (власници, бизнисмени и бирократија) одговорна за економску и друштвену нестабилност. Нема сумње да је оваква Вебленова теорија политичке моћи владајуће класе и доминантних вредности, које почивају на подршци других класа и слојева, изазвала различита тумачења, али се сви слажу да је Веблен отворио пут истраживања психолошке идентификације различитих друштвених слојева и класа.

На овај начин, Веблен је потрошачко друштво и потрошачки менталитет, који све вредности своди на новац: лепоту своди на долар, корисност своди на етикету, довео у питање. Овакво изједначавање начина живота је у ствари перфидно средство идеологизације опасно по интересе потлачених слојева.

(1) Торстен Веблен (1857-1929) амерички теоретичар, сјајан истраживач и критичар капиталистичког друштва, претеча, великих социолога и економиста као што су Шумпетер, Милс, Фром, Галбрајт, Рисман и др. По свеобухватности дела и одређењима близаак је Марксу и марксизму уопште.

Други вид испољавања „стечених идеја” владајуће класе и „бизнис система” је мит о патриотизму. Као што новчано такмичење одређује читаву једну културу, тип тзв. новачне културе, тако је и стабилност бизнис система у политичком смислу одређена степеном развијености патриотске свести и политичке лојалности. И у једном, и у другом смислу ради се, закључује он, о институцијама које штите класни интерес владајућих друштвених класа. И као што новчано такмичење постоји док постоји систем приватног власништва и систем формирања цена на тржишту, тако и национална искључивост постоји док постоје институције приватног власништва и новчаног стицања, односно профит.

Укратко, Вебленова идеја би се могла свести на следеће: патриотизам и патриотска осећања представљају моћно средство које у модерном свету осигурава доминацију бизнис система; опробани стари позиви на патриотизам представљају средство у рукама оних који доминирају у економском и политичком животу.(2) Капитализам као тип људске цивилизације, без обзира на могуће разлике између појединих друштава, развија национално ривалство и такмичарски патриотизам као обележје „отимачке економије” бизнис система. Сматрао је да затварање у националне оквире и национална ускогрудост онемогућавају напредак, како у економском, тако и друштвено-културном погледу. Презир према националној изолацији и националној ускогрудости посебно је изразио у односу на културну позицију једног народа, сматрајући да је у модерном свету стварање великих културних тековина и развој културе уопште, једино могућ у светској позицији тог народа и међусобној културној комуникацији међу народима.

Овако његово схватање нарочито је изражено у чланку о ционизму и заслугама Јевреја за развој светске културе. Супротно ционистичким идејама, Веблен је успехе и заслуге Јевреја за развој светске цивилизације тражио у „њиховој светској позицији” и утицају које су поједине културе вршиле на њих.(3)

Веблен сматра да бизнис политика у капитализму подстиче милитаристичке тежње како би пажњу експлоатисаних делова друштва скренула са друштвених и економских проблема на „задатке ка националном интегритету”.(4) Моћ бизниса у политици и држави изражава се не само у директном учешћу у власти и у способности стварања владајуће националне идеологије и индокринације свих делова друштва. Уместо да буде заинтересован за горуће друштвене проблеме и сопствену социјалну несигурност, „обичан човек” пажњу усмерава на тзв. питање националног поноса и части. У исто време економски владајућа класа вишак капацитета користи у непродуктивне сврхе, расипничкој потрошњи или јачању ратне машинерије. Веблен је још у свом првом делу, „Теорија доколичарске класе”, показао разлоге „конзервирања архаичне црте патриотизма” везујући га за почетке стварања првих друштвених заједница, племенске сукобе и борбе. „Патриотски дух је дух такмичења, у исто време, то је такмичење које се прожима се осећањем солидарности”.(5)

(2) T. Veblen, *An Inquiry Into the Nature of Peace and the Terms of its Perpetuation*, New York, 1915.

(3) T. Veblen, *The Intellectual Preminence of Jews in Modern Europe, or: Essays in Our Changing Order*, New York 1934.

(4) T. Veblen, *An Inquiry Into the Nature of Peace...*

(5) *Ibid.* p. 33.

У основи патриотског жара, израженог у тзв. националном духу, Веблен види мотиве који нису много различити од мотива за стицање профита и који, као и стицање новца, има за друштвену заједницу деструктивно значење. Категорије као што су „пословни подухвати” и „династичка лоялност” (патриотска) имају „заједничку црту да не садрже ништа што је од најмање користи за најширу заједницу”.⁽⁶⁾ На националну државу и нацију гледао је као на опасни анахронизам заснован и одржаван на политичким и економским мотивима владајуће класе. Ипак, правио је разлику између осећања припадности нацији и национализма. Националност за њега значи припадање одређеној групи чије чланове везује порекло, историјска прошлост, традиција, језик и национална свест, док национализам у основи изражава мржњу и страх од других нација, спремност „за колективну одбрану и напад у рату и миру”.⁽⁷⁾ Националност подразумева испољавање осећања заједништва, док национализам подразумева тзв. „завидно разликовање” међу нацијама, које нагони да се на штету других нација буде бољи, јачи, успешнији и сл. Дакле, „главни задатак је пораз и понижење неког конкурента”.

Основна претпоставка, коју у познатом делу о настајању милитаризма у модерном друштву „Империјална Немачка и индустријска револуција” излаже, да манипулација националним осећањем и стварање националистичке идеологије је мотивисано тежњама да се себични економски и политички интереси владајућег друштвеног слоја прикажу као опште друштвени. „Уколико се односи на место и вредност у модерном економском животу, националне ускогрудности су средства капиталистичке саботаже”.⁽⁸⁾ (подвукла М. Т.)

Као и Маркс, Веблен је сматрао да су националне амбиције у сукобу са светском економијом која се развија под утицајем технолошког напретка. „Национална држава је неспојива са модерном индустријом, друштвеним прогресом и миром”.⁽⁹⁾ Такође, као и он, тврдио је да „обичан човек” нема шт: да изгуби са поразом своје нације. Ако тај пораз има за резултат нестајање непродуктивне потрошње националног дохотка, као што су раходи за војску, управни апарати и апарат власти уопште, онда они само могу да добију.

Све његове анализе ових питања су покушај да докаже да су национални интегритет и патриотизам дубоко усабени у „навике мишљења” које постају институција помоћу које владајућа структура у одређеним кризним друштвеним периодима опстаје. У тим периодима свест о припадности нацији заменила је свест о припадности класи: класно постаје национално. Као што је тврдио да институција „расипничке потрошње”, коју намеће владајућа класа онемогућава испољавање класне свести и слаби класну борбу, тако је слично покушао да докаже да и национализам, па и патриотска осећања уопште, отупљују класну оштрицу. У тој сфери, сматра он, треба тражити одговор зашто се чак ни у време дубоких криза класна солидарност није појавила. Управо зато што владајући друштвени слојеви или класе теже да спрече класну иденти-

(6) T. Veblen, *Imperial Germany and the Industrial Revolution*, p. 220.

(7) T. Veblen, *The Vested Interests and the Common Man*, N. Y. 1946. p. 147.

(8) T. Veblen, *Essays in Our Changing Order*, N. Y. 1936, p. 387.

(9) *Ibid.* p. 387.

фикацију, они на све начине развијају и одржавају националну идентификацију и воде друштво ка национализму.

На примеру појаве национализма у Немачкој социјал-демократској партији крајем 19. века и касније, у вези са догађајима пред први светски рат, Веблен је доказивао колико је снажан утицај који врше владајуће структуре на свест осталих чланова заједнице: Иако су социјал-демократи у Немачкој у време француско-пруског рата били огорчени противници међунационалних сукоба и националног дивљења, они зрло брзо национални интерес стављају испред класног, интернационалног. Пишући о томе како су социјалисти подржали национални милитаризам својих буржоазија, Веблен каже: „Социјалдемократи су постали прво немачки патриоти, а затим социјалисти, што значи да су постали партија која тежи да задржи постојећи поредак са неким модификацијама”.(10)

Природна последица оваквих идеолошких ставова су ратне аспирације и константно држање нације у стању милитаристичке приправности. Војни расходи постају оправдани и у очима експлоатисаних слојева. Војна дисциплина постаје „навика понашања” и у свим другим облицима друштвеног живота. Демократија уступа место аутократији. „Ратно искуство уводи ратни начин мишљења, оданост рату доводи до оданости вођи и безусловном извршавању његових наређења, доводи до фанатичне и безусловне потчињености ауторитету”, писао је Веблен у делу „Империјална Немачка” Непосредна последица милитаристичког национализма огледа се у конзервативизму потлачених слојева и мирном прихватању укидања грађанских права и демократских слобода уопште.

Али Веблен је, поред класних и политичких последица која национализам и милитаристички национализам има, наглашавао и улогу војне индустрије и војних расхода у решавању привредних криза у капитализму. Веблен је пре многих показао да војни расходи делују као ослонац капиталистичкој економији и да владајућа олигархија свесно издваја огромна средства за војну индустрију, уместо да их замени другим врстама расхода који би били корисни. Слично схватање, иако у мање оштром облику, изразио је и Галбрајт, сматрајући да би се поремећаји у економији могли избећи уколико би војни расходи били замењени другим врстама расхода, који би служили задовољењу општедруштвених интереса. „Уместо милитаристичке државе можемо изградити праву државу благостања”, писао је Галбрајт.(11) За разлику од Галбрајта, Веблен није мислио да би се у оквиру капиталистичког система структура расхода изменила. Владлајућа класа, бизнисмени, нема интереса да мења постојеће стање јер би свака друга врста корисних расхода подривала њен привилегован положај. Она, у најбољем случају може да се определи за институцију расипничке потрошње. Дакле, њен избор би се кретао само у оквирима који јој омогућавају одржавање: војни расходи или расипничка потрошња.

Он овде прави разлику између капиталистичких друштава: Немачка и Јапан, „аутократске династичке државе”, претежно „ратничке им

(10) T. Veblen, *The Theory of Business Enterprise*, p. 391.

(11) J. K. Galbraith, *We Can Prosper Without Arms Orders*, „The New York Times Magazine”, 1952.

перије”, у основи су милитаристичке; Енглеска, Француска и САД су демократске државе у којима преовлађује „такмичарско истицање потрошње”. Маколико да је критиковао расипничку потрошњу, ипак је сматрао повољнијом варијантом, него милитаристички национализам Немачке или Јапана. Сматрао је да је исход, што се Немачке и Јапана тиче сасвим изванредан: милитаристички национализам. Развој техничке цивилизације и милитаризам у тим земљама само су „корак до дивљаштва са аутоматизованим оружјем”.

Дакле, могло би се закључити да је Веблен веровао да је милитаристички национализам једна могућа фаза у развоју капитализма у неким друштвима, у којој би „патриотизам постао отрован” и опасан по светски мир. Истовремено, расходи за војну индустрију и непрестано повећавање ратне активности делују деструктивно на развој привреде, која треба да у што већој мери обезбеђује опште друштвене интересе. Реакционарна позиција владајуће класе се, према томе, обезбеђује у спреси интереса великих магната и милитаристичких снага. „Најкрупнији и најперспективнији чинилац културне дисциплине, најперспективнији да исправи иконокласичне хирове којима владају привредни принципи јесте национална политика .. Привредни интереси потстичу агресивну националну политику, а привредници њоме руководе. Таква је политика истовремено и ратничка и патриотска”.(12)

Милитаризам би према томе имао претежно економску позадину. У економском погледу он изазива појаву огромних расхода у војне сврхе и одређује начин инвестирања, а у време криза постају важно средство њиховог решавања. Производња у војне сврхе је изузетно добар посао, те се зато сви пословни људи труде да учествују у њој и непрестано је подстичу.

На овај начин владајући друштвени слојеви, како у економској, тако и у политичкој сфери, задовољавају сопствене себичне интересе, као што су добит и политичко јачање привилегованог положаја у друштву. Веблен је с тога песимиста: није веровао да постоје реалне претпоставке које би омогућиле другу алтернативу капиталистичког друштва, изузев милитаристичког национализма. Неминовна последица модерног бизнис система у капитализму је агресивна империјалистичка политика „где је већина становништва спремна да трпи да јој новчана сила управља судбином што води слому цивилизације”.(13)

Зашто је Веблен био тако сигуран да ће милитаристичка доминација обележити савремено капиталистичко друштво? Да ли је одиста пред видео да мебуделовање националистичких осећања, капиталистичка логика профита и реакционарна позиција владајуће класе, магната, води тоталитарној држави или нацизму у Немачкој? Нема сумње да је он био у праву када је још почетком овог века, дакле пре свих, тврдио да је милитаристички национализам начин функционисања система. Давид Рисман сматра да је Веблен „пружио кључ разумевања нацизма. Он је боље од многих других разумео моћ мита у модерном друштву и ирационалних елемената који друштво воде ка фашистичкој идеологији”.(14)

(12) T. Veblen, *The Theory of Business Enterprise*, стр. 391.

(13) T. Veblen, *ibid.* p. 211.

(14) D. Riesman, *A Critical Interpretation*, New York, 1954.

Дакле, ако бисмо хтели да закључимо, свако пренаглашавање националних одлика и осећања су погодно тле за стварање мита у улози „политичке идеологије”, дакле средства за одржавање поретка. Његова грубља варијанта се у капитализму преображава у позивима на верност и жртвовање националним идеалима, која се може у крајњем случају испољити у милитаристичким претензијама. И у једном, и у другом случају, позивање на националну лојалност и војна спремност, претпоставке су на којима приватно власништво у условима друштвене производње опстаје.

Ако изузмемо Маркса, Веблен је међу првима показао способност владајуће класе да развије сопствене институције преко којих врши психолошку манипулацију и индоктринацију свих других делова друштва, а пре свега радничке класе. У субјективном смислу пролетаријат је подлегао владајућим системима циљева и вредности које је класа на власти створила: образцу живота оличеном у потрошачком менталитету, односно расипничкој потрошњи и националној идентификацији као главном виду испољавања људских слобода. Зато је Веблен, више него и сами марксисти, са изузетком Розе Луксембург, жестоко нападао пренаглашавање националних особености и истицао његову погубну снагу у рукама владајућих снага, која ће успорити развој социјализма у свету. Али из ових разлога, за разлику од Маркса, није сматрао да је пролетаријат она субјективна снага која ће моћи да превлада постојеће околности и да се уздигне изнад прихваћених система вредности којима је и сам подлегао. У развијеном капитализму по његовом схватању постоје две могућности: национални милитаризам и индустријска демократија

Сигурно је да је Вебленов допринос изучавања националног милитаризма и национализма уопште као идеологије владајућих друштвених кругова изузетно велики за друштвену теорију, посебно ону марксистички оријентисану, али није без недостатака. Његов космополитизам га је одвео у другу крајност: пренагласио је негативне последице испољавања националности, а потценио је проблеме и могућности оспоравања националне припадности. Нема сумње да овакво његово схватање може управо да послужи оном: циљу који је он сам доводио у питање, и поставио средство националног потчињавања од стране оних друштвених слојева чији је национализам критиковао. Веблен није разумео да игнорисање значаја нације и националног питања у класном друштву може да се претвори у своју супротност, испољавање националног милитаризма и имеријалистичких претензија, што је он сам сматрао главном опасношћу за развитак људске заједнице.

SUMMARY

NATIONALISM — IDEOLOGY OF THE RULING POLITICAL FORCES

(Veblen's conception of national militarism)

Torsten Veblen, a well-known American sociologist, research worker and critic of the conditions of development of the contemporary capitalist society, has devoted considerable attention to the research of nations and the formation of the ideology of nationalism. The fundamental presumption of his research has been that the significant role in the creation of „national myths”, which in the capitalist society have been the constituting element of the ruling ideology, is played by the privileged social class.

Namely, Veblen is of the opinion that the capitalist system within the so-called legal state is also maintained by the ruling system of values, the „acquired ideals or ideas”, just as the values of the „money culture” are predominantly expressed in „excessive consumption”, and also in the expression of national peculiarities and national exclusiveness and the over-emphasized role of the nation in the social community. In this way, the capitalist system manages to eliminate the conscienceness of class differences, which, according to his opinion, has a weakening effect on the role of the working class in the process of changing the society.

His other presumption is that, in accordance with the current social conditions, nationalism in the capitalist system has the opportunity of being transformed into national militarism. Conditions fostering this transformation are those of social and economic crises. He has anticipated such a course of development for Germany and Japan as far back as in 1904.

RÉSUMÉ

LE NATIONALISME — L'IDÉOLOGIE DES FORCES POLITIQUES GOUVERNANTES

(La conception de Veblen du militarisme national)

Torsten Veblen, le célèbre sociologue, chercheur et critique américain des conditions du développement de la société capitaliste contemporaine, a consacré une grande attention à la recherche de la nation et à la création de l'idéologie du nationalisme. L'hypothèse fondamentale de ses recherches était que le rôle principal dans la création des „mythes nationaux”, qui dans la société capitaliste deviennent la composante de l'idéologie gouvernante ont les classes sociales privilégiées.

En effet, Veblen considère que l'ordre capitaliste dans les cadres de ce que l'on appelle l'Etat juridique se maintient aussi à l'aide du système gouvernant des valeurs „acquises par les idées”, telles que sont les valeurs de la „culture monétaire” exprimée tout d'abord dans la „consommation dissipatrice”, et ensuite dans la mise en relief des particularités nationales et de la fermeté nationale et l'impétuosité du rôle de la nation dans la communauté humaine. De cette manière l'ordre capitaliste élimine la conscience sur les différences de classe, ce qui, selon sa conception affaiblit le rôle subjectif de la classe ouvrière dans les changements de la société.

Sa deuxième hypothèse consiste en ce que, conformément aux conditions sociales le capitalisme a des chances dans le capitalisme de se transformer en militarisme national. Les conditions qui favorisent surtout un tel état de choses est la période des crises économiques et sociales. Dès l'année 1904 il a prévu une telle voie pour l'Allemagne et le Japon.